

Ксенија Кончаревић

ПРЕГЛЕД НОВИЈЕ РУСКЕ УЏБЕНИЧКЕ И ПРИРУЧНЕ ЛИТЕРАТУРЕ НАМЕЊЕНЕ ОВЛАДАВАЊУ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИКОМ

Деведесете године у руском издаваштву протекле су у знаку изразитог пораста продукције теолошке и литературе везане за православну духовност у ширем смислу. Објављивањем великог броја репринт издања из предреволюционарног периода, али и издавањем нових наслова домаћих и страних аутора издавачи су настојали да попуне вишедеценијску празнину у погледу избора и презентације књига и брошура намењених дубљем упознавању читалачке публике са православном теологијом и културом. Један од аспеката православне културе који се, с пуним правом, нашао у жижи интересовања руских издавача, јесте и богослужбени језик. С обзиром на то да је све израженији прилив неофита из редова интелигенције, заинтересованих за овладавање традиционалним сакралним језиком РПЦ, као и на институционално, планско и организовано увођење курсева црквенословенског језика у разне образовне профиле — од „недељних школа“ православне катихезе при храмовима, преко општеобразовних средњих школа хуманистичког усмерења, православних гимназија и лицеја, до филолошких и других хуманистичких факултета,¹ од почетка деведесетих година до данас² појавио се

¹ Оријентациони наставни програм из црквенословенског језика, који је одобрило Министарство просвете Руске Федерације, објављен је у часопису „Русская словесность“ (1993, бр. 3, 91–95). Овим програмом нормирани су екстензитет, интензитет и редослед наставних садржаја независно од конкретних образовних профила у којима се настава изводи, тако да се модификације у складу са циљевима наставе, њеним психолошким, општедидактичким и методичким детерминантама подразумевају.

² Информацију о релевантним научним, уџбеничким и лексикографским изворима за проучавање црквенословенског језика изашлим током XX века у разним словенским и несловенским срединама, као и о значајним истраживачима у овој области, нуди Богдан Терзић у раду *О функционисању црквенословенског језика на размеђу векова*, Славистика, Београд, 2001, бр. 5, 19–21.

низ уџбеника, приручника и речника који омогућују стицање увида у структуру и функционисање црквенословенског језичког система и формирање неопходних знања, умења и навика у овој области.

Ниједан од уџбеника и приручника (дидактичких и лексикографских) које ћемо овде приказати,³ разуме се, нема универзални карактер, односно не задовољава потребе нити удовољава могућностима компрехензије свих потенцијалних корисника. Сваки наслов оријентисан је на конкретан аудиторјум и срачунат на оптималне ефекте у раду са одређеним кругом или круговима слушалаца. Чини нам се да је библиографски преглед који овде нудимо, поред увида у карактеристике конкретних издања, подстицајан и као стимулус за конципирање и израду сличног система издиференцираних уџбеника за српску средину.

Алипий (Гаманович), иеромонах, *Грамматика црквенославјанског језика*. Москва, „Художественная литература“, 1991, 272 стр. (тираж 50 000). Репринт издање најпотпуније до данас објављене црквенословенске граматике из 1964. (Џорданвил, САД), која је због своје концепције, композиције, избора и презентације лингвистичке материје најпримењенија за употребу на високошколском нивоу (студије теологије или словенске филологије). Садржи уводне напомене културолошко-историјског карактера, преглед графјиског, фонетско-фонолошког, морфолошког и синтаксичког система, напомене о метрици сакралне поезије, образце текстова и библиографске регистре.

[Аноним] *Краткий црквенославјанский словарь*. Москва, „Православная книга“, 1992, 78 стр. (тираж 33 000). Популарни речник са преводном семантизацијом у богослужењима најфреквентније коришћених црквенословенских лексема. Обим речника и квалитет лексикографске обраде одредница не препоручују га за употребу у теолошком и филолошком образовању.

³ Напоменућемо да је у часопису Руске академије наука „Славјановедение“ почев од бр. 3 за 1992. годину публикована серија драгоцених прилога намењених наставницима црквенословенског језика под заједничким насловом *Материалы к современному учебнику црквенославјанског језика*, чији је циљ да им пружи помоћ у стручној (садржинској) и педагошкој припреми. Прилози из ове рубрике дају информације о сложенијим и нерешеним питањима ортографије, ортоепије, морфологије и синтаксе, о историјату предавања и научног проучавања црквенословенског језика, поетици богослужбених текстова, њиховим семиотичким аспектима, о историјату ревидирања црквенословенске норме у руској средини током XIX и XX века, а нарочито у склопу припрема за Помесни сабор 1917–1918. и током његовог заседања, као и лексикографски прилози (посебно препоручујемо речник међујезичких црквенословенско-руских хомонима и паронима).

[Аноним] *Первая учебная книга церковнославянского языка для низших и начальных училищ*, Ростов-на-Дону, 1991, 106 стр. (без података о тиражу). Репринт издање уџбеника за ниже разреде гимназије из 1907. године. Садржи *Црквенословенски буквар* (преглед азбуке, правила читања, подаци о надредним знацима и бројним вредностима графема), *Прву христѡмаѡију* (текстови најважнијих молитава, одломци из Старог и Новог завета) и додатке (пасхалија за 1907–1914, свечаник, речник). Вредност књиге чини успешан избор текстова и квалитетна апаратура организације усвајања, али је њен основни недостатак неадекватност образовним профилима у којима је црквенословенски језик као наставни предмет данас заступљен. Од додатних недостатака указаћемо на фрагментарност излагања (одсуство морфолошке и синтаксичке грађе), превазиђеност методичког приступа, присуство застарелих текстова и реалија (јектенијске прозбе за императорски дом и Свети синод, пасхалија за 1907–1914. и друго). Општа оцена је да ће ова књига данас тешко наћи корисника.

Гусев А., *Справочный церковнославянский словарь для толкового чтения Св. Евангелия, Псалтири, Часослова, Октоиха, Ирмология и других богослужебных книг*, Москва, Изд. Сретенского монастыря, 1992, 232 стр. (без података о тиражу). Поновљено издање из 1912. године, штампано такозваном руском грађанском азбуком. Дидактички речник у коме се даје преводна семантизација најфреквентнијих лексема из одабраних библијских и богослужбених књига, концепцијски близак речнику прот. А. Свирелина, по квалитету одабира и презентације нешто слабији од њега.

Дьяченко Г., протоиерей, *Полный церковнославянский словарь (со внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений)*, Москва, Издательский отдел Московского Патриархата, 1993, 1120 стр. (без података о тиражу). Најволуминознији црквенословенски речник (обухвата 30 000 јединица), драгоцен и за палеославистичка, етимолошка, лингвокултуролошка и истраживања из области историје руског језика. У речничким чланцима, поред лексикографске обраде у ужем смислу, дати су и етимолошки, граматички, културолошки коментари, као и упућивања на библијске, литургичке, патристичке, агиографске и друге изворе у којима се среће свака лексема или лексичко-семантичка варијанта. Оптимални лексикографски приручник за преводиоце црквенословенских текстова, дело погодно за употребу на теолошким и славистичким студијама.

Изотов, А. И., *Старославјански и црковнославјански језици в средней школе*, Москва, ИНТЕЛСИ, 1992, 144 стр. (тираж 3 000). Уџбеник је, по интенцији аутора, намењен ученицима осмог и деветог разреда гимназије, али га начин излагања материје више препоручује за употребу на високошколском нивоу (нефилолошки факултети). Излаже се материјал везан за прасловенски, канонски старословенски и новозрковенословенски период, с тим што је у првом плану фонетика, морфологија и синтакса старословенског језика као база за унутарјезичко и међујезичко компарирање (презентирају се и елементи упоредне граматике словенских језика). Тежиште излагања је на формалној структури језика и месту старословенског у породици словенских језика, док је рецепција црковенословенског текста, премда, по програмским захтевима, представља приоритетни циљ наставе, промакла пажњи аутора. Овај озбиљни недостатак наводи нас на закључак да дело не одговара намени и да се може користити једино као помоћно средство у другим образовним профилима.

Кузьминова Е. А. (сост.), *Граматики Лаврентия Зизания и Мелетия Смотричкога*, Москва, Изд-во МГУ, 2000, 528 стр. (тираж 3 000). Фототипско издање за историју филологије незаобилазних граматика из 1596. и 1619, пропраћено научном апаратуром (предговор М. Л. Ремњове, коментари Ј. А. Кузминове о историјату настанка ових дела и њиховој рецепцији, изворима које су Зизаниј и Смотрички користили приликом њиховог састављања, нормативистичким принципима примењеним у ова два дела, одликама презентације граматичког материјала, као и регистри термина, примера и библијских цитата). Књига која би се свесрдно могла препоручити пре свега научним радницима и постдипломандима у области теологије и словенске филологије.

Мороз, А. Б., *Црковнославјански језик*, Москва, Московский институт развития образовательных систем (МИРОС), 1994, 170 стр. (тираж 10 000). Уџбеник за осми и девети разред гимназије написан у складу са програмским захтевима и издат са благословом патријарха московског и све Русије Алексија II. Садржи уводни историјско-културолошки преглед, лекцијски део написан по традиционалном моделу који се примењује у уџбеницима класичних језика, текстове за читање и анализу (фрагменти из Старог и Новог завета, из Литургије Светог Јована Златоуста и агиографске литературе), систематски граматички преглед и преводни речник. И поред обимности уџбеником обухваћене граматичке грађе, начин презентације (успешна дидактичка тран-

сформација у складу са узрасним карактеристикама корисника) чини га погодним за употребу у школским условима, а своју примену он може наћи и у богословијама и на теолошким студијама.

Плетнева, А. А., Кравецкий, А. Г., *Церковнославянский язык: Книга для учащихся*. Научный редактор В. М. Живов, Москва, „Просвещение“ — „Учебная литература“, 1996, 192 стр. (тираж 25 000). Књига је конципирана као приручник за ученике старијих разреда средње школе. У уводном делу аутори излажу кратак осврт на историјат црквенословенског језика, након чега следи лекцијски део са осамнаест аутономних структурних, садржајних и функционалних целина, да би на крају књиге били заступљени хрестоматија, систематски граматички преглед и црквенословенско-руски речник. У поређењу са осталим издањима, за ово дело карактеристичан је највиши ступањ дидактичке обраде, која је спроведена у складу са модерним принципима глотодидактике. У микроструктури лекције, која по правилу садржи теоријско-спознајне, инструментално-практичне, инструктивне текстове, добро разрађену апаратуру организације усвајања (систем питања, задатака и вежбања различитих типова намењених разредном и индивидуалном раду) и брижљиво одабран илустративни материјал, уочава се да је селекција и презентација целокупног језичког материјала везана за одређене граматичке појаве, чији је редослед у књизи саображен њиховој фреквентности и комуникативној актуелности за рецензију црквенословенских текстова. Стога се граматички материјал још једном излаже у табеларном прегледу уобличеном по класичном системско-структурном (парадигматском) редоследу. У хрестоматији су заступљени текстови разних жанрова (одломци из Светог Писма, стихире, канони, акатисти, фрагменти из синаксара и минеја за читање), при чему сваки текст прати најпре уводни књижевно-културолошки, а затим и систем лингвистичких коментара који омогућују бољу рецензију и превођење. Ово дело, на основу одлуке Одељења за верско образовање и катихезацију Московске патријаршије и Министарства просвете Руске Федерације, има статус званичног уџбеника за општеобразовне средње школе, православне гимназије и лицеје. Мишљење је потписника ових редова да се због богате апаратуре организације усвајања оно може користити и као драгоцен материјал за рад у богословијама и на високошколском нивоу (духовне академије, богословски факултети), утолико пре што се класични универзитетски уџбеници ограничавају на теоријско излагање.

Ремнева, М. Л., Савелјев, В. С., Филичев, И. И., *Церковнославјански јазык: Грамматика с текстами и словарем*, Москва, Изд-во МГУ, 1999, 231 стр. (тираж 5 000). Уџбеник чији су аутори еминентни слависти, професори Филолошког факултета Московског државног универзитета „Ломоносов“. Намењена је у првом реду студентима основних и пост-дипломских студија руске и словенске филологије, али је може користити и шири круг заинтересованих читалаца, под условом да поседује неопходну и довољну појмовно-терминолошку предспрему. У макроструктури књиге доминантно место припада дескрипцији и прескрипцији морфолошког и синтаксичког система црквенословенског језика, која се спроводи не само са иманентних него и са конфронтативних позиција (из перспективе уочавања истоветности, сличности и разлика у односу на појаве и елементе из историје руског књижевног језика). Новина у излагању синтаксичког материјала састоји се у оријентацији на функционално-семантички уместо на традиционални системско-структурни приступ, тако да се његова инвентаризација и опис врши по принципу „од значења (на пример негација, временски, циљни, условни односи итд.) ка облицима за његово изражавање“. Дају се и историјско-културолошки коментари о настанку и развоју старословенског језика канонског периода и његовој потоњој еволуцији, са посебним освртом на нормирање и функционисање црквенословенског језика руске редакције почев од XVII века до данас. У уводном делу књиге описан је и графички, као и фонетско-фонолошки систем црквенословенског језика, опет из конфронтативне перспективе (поређење са савременим руским стањем). У склопу уџбеника налази се избор текстова и речник са 3 000 одредница (лексема из *Псалтири* и четири јеванђеља, чија се ортографија и акценгуација дају према нормативистичким решењима с краја XIX — почетка XX века). У сваком речничком чланку даје се не само лексикографски него и граматички опис одреднице, а по потреби и културолошки коментар; посебно се указује на диференцијална лексичко-семантичка, граматичка и прозодијска обележја у односу на стање у савременом руском језику.

Свирилин А., протоиерей, *Церковнославјански словарь: Для толкового чтения Св. Евангелия, Часослова, Псалтири, Октоиха (учебных) и других богослужебных книг*, Москва, „Паломник“, 2000, 200 стр. (тираж 100 000). Репринт издање речника из 1916. године. Једно од најбољих остварења у категорији школских речника, које задовољава и у погледу обухвата, и у погледу квалитета презентације лексичког материјала.

Шумских, Н. Н., Демидов, Д. Г., *Церковнославянская грамота. Учебные очерки*, Санкт-Петербург, изд. Православного общества почитателей преподобного Иосифа Волоцкого, 1998, 588 стр. (без података о тиражу). Књига је састављена од седам „дидактичких есеја“ и три прилога (преглед граматике, преводни речник и антропонимикон). Стожер око кога је организован сваки есеј јесте одређена графијска или фонетско-фонолошка појава, а у функцији њеног усвајања даје се низ теоријско-спознајних, инструментално-практичних текстова и вежбања. У сваком блоку излаже се, на изузетно динамичан и популаран начин, и низ додатних лингвистичких и екстралингвистичких (културолошких) података, што омогућава стицање солидног увида у проблематику црквенословенског језичког и културног наслеђа. Посебну вредност књиге представљају успешно одабрани литерарни прилози, у првом реду бисери руске духовне поезије. Ово дело, дакле, није конвенционални уџбеник, али се може користити као драгоцено штиво за самостални рад и приручник за индивидуализацију и диференцијацију наставе.